

УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКІ ПЕРЕГОВОРИ

Взаємини сусідніх народів завжди більше насичені конфротаційними ситуаціями, ніж мирною співпрацею. Не були винятком й стосунки між українцями та угорцями, зокрема в двадцятому столітті. Все ж навіть у жорстокі роки Другої світової війни було зреалізовано ряд спроб налагодження взаємовигідних стосунків. На жаль, цей аспект українсько-угорських взаємин ще слабо досліджений. Про переговори УПА із представниками угорської армії йдеться в публікації українського історика Андрія Боляновського¹ та угорського дослідника Іштвана Ровоса "Українсько-угорські зв'язки півстоліття тому"², а також у монографії Анатолія Русначенка³. Зрозуміло, що українсько-угорські взаємини періоду Другої світової війни заслуговують подальшого дослідження.

У роки Другої світової війни український та угорський народи опинилися у цілковито різних ситуаціях: Угорщина виступила у цій війні як союзник Німеччини. Україна ж, після втрати незалежності в 1920 рр., взагалі не виступала суб'єктом міжнародних відносин. Тим не менше її народ, доведений до відчаю окупаційними режимами Сталіна й Гітлера, виповів війну обидвом тиранам. Ідея двофронтової боротьби проти Німеччини та СРСР стала основною стратегією українського визвольного руху ОУН та УПА. Таким чином, українці та угорці в черговий раз у своїй історії опинилися по різні боки барикад і, здавалося, були приречені на взаємне поборювання. Проте у політичних провідників обох націй вистачило розуму, щоб усвідомити непотрібність та безперспективність цієї боротьби для обох сторін.

З точки зору керівництва українського визвольного руху вилучення угорського фронту з числа інших, на яких українським повстанцям доводилося воювати, було цілком логічним. Звуження кола супротивників дозволяло зосередити увагу на головних противниках і цим самим збільшити шанси на перемогу. Поруч із цим налагодженню добрих стосунків з угорцями відводилася важлива роль у реалізації політичної стратегії ОУН та УПА, а саме: у згуртуванні поневолених народів Центрально-Східної Європи у боротьбі проти імперіалізму Москви та Берліна.

¹ Боляновський А. Переговори Української Повстанської Армії з угорською армією (кінець 1943 – початок 1944) // Україна в минулому. – Київ; Львів, 1995. – Вип. 7. – С. 52-59.

² Ravasz Istvan. Ukrán-magyar kapcsolatok-fél evszázaddal ezrelött // 60 років від початку Другої світової війни. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Ужгород, 2001. – С. 37-46.

³ Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні та національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50 роках. – Київ, 2002. – С. 101-102.

Уже розуміння непотрібності українсько-угорського протистояння було і в певних політичних кіл Угорщини, зокрема у збройних силах. Війська цієї країни, що розміщувалися на українських теренах, не мали тут особливих інтересів, окрім союзницьких зобов'язань перед Німеччиною. Після Сталінградського перелому у війні пріоритет над цими зобов'язаннями отримували національні інтереси самої Угорщини, насамперед щодо захисту свого суверенітету перед імперіалізмом Москви. Власне такими були стратегічні передумови щодо налагодження співпраці між українським визвольним рухом та угорською армією. Розглянемо конкретні чинники, що призвели до її налагодження.

Ще в кінці 1942 р. одна з мадярських дивізій, дислокованих в Україні, була вислана в район ріки Прип'ять для поборювання там радянських партизан. У ході сутичок із ними дивізія зазнала суттєвих втрат і була евакуйована у Володимирський район на Волині. Тут вона перебувала зиму 1942–43 рр. в цілковитій ізоляції від інших частин, тому їй бракувало одягу, харчів та іншого забезпечення. Ці речі вона здобувала ревізіціями в українських селах. На цьому ґрунті почалися перші серйозні зударі з існуючими на цих теренах повстанськими відділами. В результаті одного з таких боїв біля села Малої Осниці, відділ УПА під команду сотенного "Кори" розбив одну із угорських частин. Відтак угорські старшини вислали до українських повстанців парламентарів із повідомленням про бажання провести переговори⁴. Інформацію про це було доведено до командира Воєнної Округи УПА "Заграва" Івана Литвинчука-"Дубового". Для переговорів з угорцями він прислав шефа господарського відділу Головного військового штабу УПА Романа Петренка-"Омелька" та місцевого військового референта "Гордія". Уповноважена делегація двічі зустрічалася з угорськими представниками в с. Чарторийськ над Стиром. "В розмові з ген. мадярської частини Кочечком чи Скочечком (був чеського походження), – згадує один з учасників переговорів Роман Петренко, – ми підкреслювали, що не хотіли б вважати їх нашими ворогами. Розуміємо, що вони внаслідок несприятливих обставин знайшлись у такому скрутному положенні. В дальших переговорах мадяри запропонували нам передати за харчі дещо зі зброї, зокрема тяжкої, що їх обтяжує. К-р "Дубовий" радо дав згоду на таку заміну⁵. Внаслідок домовленості УПА отримала важку зброю (гранатомети, міномети, гармати), а угорські частини – необхідне матеріально-побутове забезпечення.

Проте домовленість мала виключно локальний характер і стосувалася тільки конкретно означеного терену та конкретних частин. Тим часом протягом весни-літа 1943 р. тривали сутички інших угорських частин із українськими повстанцями. Зрештою на середину 1943 р. склалася ситуація, коли мадярські війська вимушені були зосереджуватися тільки в окремих місцях – укріпленнях. Постійні повстанські атаки на ці укріплені пункти послужили поштовхом для започаткування нового переговорного процесу. Вони розпочалися в селі Конюшки на Здолбунівщині в серпні 1943 р. зустріччю сотенного УПА Андрія Дольницького та старшини угорської армії. Вже незабаром

⁴ Петренко Р. За Україну, за її волю! // Літопис Української Повстанської Армії. – Львів, 1997. – Т. 27. – С. 171.

⁵ Петренко Р. Вказ. праця. – С. 171.

обидві сторони, зацікавлені в продовженні співпраці, вивели ці переговори на найвищий рівень. Ще на початковому рівні закладено основи співпраці, які визначалися наступними пунктами:

“1. Угорці не будуть вести жодних акцій проти цивільного населення; не будуть робити жодних виступів самостійно чи спільно з німцями проти відділів УПА й підпільної адміністрації УПА; не будуть перешкоджати відділам і транспортам УПА переходити залізницю; не будуть інформувати німців про дії УПА чи таку діяльність українського населення, яка може викликати німецькі репресії.

2. УПА зобов'язалася не поборювати угорських військ ні в їхніх станицях, ні коли вони є в терені, наприклад патрулюють залізницю або перебувають у якомусь селі”⁶. Додатково обумовлено, що договір є таємним і що він не впливає на вороже наставлення УПА до німецьких військ, з якими вона продовжуватиме боротьбу.

Незабаром після узгодження умов договору, 9 жовтня 1943 р. командир Воєної Округи УПА “Заграва” Петро Олійник-“Еней” видав наказ усім підпорядкованим йому відділам УПА та членам підпілля ОУН, в якому зокрема зобов'язував їх:

“1. Припинити будь-які агресивні дії проти мадяр на території всього військового округу.

⁶ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією. (Спомини ко. зв'язкового старшини УПА до угорської армії) // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1984. – Т. 5. – С. 40.

2. Домовитися до місця з командуванням мадярських підрозділів з метою попередження виступів однієї сторони проти другої.

3. У ставленні до мадяр повинні бути привітливими і попереджувальними.

4. У випадку, якщо мадяри будуть проводити грабунки і насильства, необхідно повідомити про це вище поставлених начальників⁷.

Для продовження переговорного процесу на найвищому рівні Андрій Дольницький від'їхав до Головної Команди УПА. Тут він мав зустріч із Головним Командиром Дмитром Клячківським, командиром запілля УПА Ростиславом Волошиним, шефом політичного відділу Йосипом Позичанюком, членами Проводу ОУН Омеляном Логушем та Яковом Буслом. «Наставлення Головного штабу до пермир'я з угорською армією, – згадує Дольницький, – було позитивне. Найбільша дискусія розвинулася довкруги проблеми Закарпаття, бо ж Угорщина збройною силою знищила незалежність Закарпатської України й утримувала там тверду окупаційну політику [...]. Після обміну думками вирішено триматися такого погляду: політичний договір між Україною й Угорщиною можна скласти лише в майбутньому, коли постане український уряд і коли в післявоєнний період можна буде наладити політичні взаємовідносини між обома народами. Проте, Головне Командування УПА вважає за доцільне вже тепер скласти льокальний військовий договір з угорською армією для того, щоб обопільно не винищувати одні одних, а навпаки – плекати дух співпраці між народами⁸.

Важливо, що переговори з угорцями відбувалися саме в той час, коли активно впроваджувалася в життя концепція єдиного фронту поневолених народів: створювалися національні відділи в УПА, було проведено Конференцію поневолених народів. Ця тема стала провідним мотивом повстанської пропаганди. Тому й не дивно, що розвиток відносин з угорцями досить швидко набрав широкого розмаху – він був елементом загальної стратегії УПА в її протистоянні імперіалізмам.

В наказі Головного Командира УПА Дмитра Клячківського-«Клима Савура» воякам УПА, зазначається, що головними ворогами українського народу є СРСР та Німеччина, а тому слід:

«1. Припинити всі дії проти румунів, мадярів, словаків, латвійців та інших, які перебувають на нашій території і з примусу під німецьким терором, виконують накази.

2. Якнайскоріше увійти на місцях у порозуміння зі згаданими чужонаціональними військовими частинами й домовитися з ними в справі взаємної недоторкальності. Не винищуймо себе взаємно, коли перед нами ще великі завдання, революційно-протиімперіалістична боротьба⁹.

Для поглиблення українсько-угорської співпраці в листопаді 1943 р. вирішено провести політичні переговори в Будапешті. До угорської столиці спеціальним військовим літаком вилетіли провідні діячі українського визвольного руху Мирон Луцький, Іван Гриньох та Євген Врецьона. Українські делегати отримали від голови Референтури зовнішніх зв'язків ОУН Миколи Лебеда наступні інструкції для переговорів:

⁷ Боляновський А. Вказ. праця. – С. 53-54.

⁸ Дольницький А. Вказ. праця. – С. 43.

⁹ Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1978. – Т. 1. – С. 153-154

1. Делегати представляють найвище керівництво українського народу, що перебуває в стадії остаточного оформлення (йдеться про створення тоді УГВР – В.В.).

2. Український визвольний рух бореться як проти комуністичної Росії, так і проти нацистської Німеччини.

3. Немає причин для боротьби українців проти Угорщини.

4. Завданням українського визвольного руху є створення спільного антиімперіалістичного фронту народів.

5. Всі спірні українсько-угорські питання мають бути полагождені мирно шляхом переговорів.

6. Німецька сторона пропонує угорському уряду негайно зірвати стосунки із Німеччиною і оголосити війну обом тоталітарним потугам¹⁰.

Це були максимальні умови української сторони, її представники розуміли, що окремі пункти, зокрема про зрвання відносин із Німеччиною, очевидно, не будуть прийняті угорцями.

Не зважаючи на таємність візиту, українську делегацію було прийнято на найвищому дипломатичному рівні. Відбулися переговори із головним командуванням угорських збройних сил, які представляв на переговорах генерал Сомбатаї. В результаті розмов домовлено про:

“а) припинення всіх воєнних дій між обома сторонами, в тому числі реквізицій проти мирного українського населення;

б) обмін зв'язковими старшинами при головному командуванні обох сторін;

в) таємне передання УПА зброї, медикаментів та технічного обладнання;

г) заснування неофіційного українського представництва в Будапешті

д) надання тимчасового притулку для поранених вояків УПА та українських біженців у висліді приходу на Україну Червоної армії”¹¹.

Інформація про договір була доведена відповідним компетентним чинникам, і в грудні 1943 р. видано відповідні накази із заборонаю взаємного побороювання Головною Командою УПА та командуванням угорських частин, дислокованих в Україні¹². Того ж місяця із офіційною військовою місією до командування Української Повстанської Армії відряджено підполковника Ференца Мартона, який провів інспекції на теренах дій УПА. “Ми, – згадує учасник цих інспекцій Андрій Дольницький, – відвідували бойові відділи УПА всіх родів зброї, робили їхній перегляд і пполк. Мартон розмовляв із старшинами відділів про всі справи, які його цікавили. Відбувалися теж подібні інспекції нашого підпільного й господарського апарату. Мені здавалося, що вже на початку перебування при УПА пполк. Мартон був переконаний, що має діло не з якимсь стихійним місцевим бунтом, а з добре організованою й дисциплінованою підпільною армією, яка розпоряджає свідомими бойовими кадрами і спирається на справний адміністративний апарат”¹³. В ході інспекції пполк. Мартона відбулася його зустріч із ГВШ УПА, зокрема із Головним Командиром Дмитром Клячківським-“Климом Савуром”.

¹⁰ Гриньох І. Сорок років тому в Будапешті // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто; Львів, 2001. – Т. 26. – С. 140.

¹¹ Лебедь М. Зовнішньополітична діяльність Генерального Секретаріату Закордонних Справ УГВР // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто; Львів, 2001. – Т. 26. – С. 122.

¹² Боляновський А. Вказ. праця. – С. 55-56.

¹³ Дольницький А. Вказ. праця. – С. 55.

Звичайно, підписаних угод не завжди дотримувалися: через спроби угорських вояків провести ревізії на селгах часто зав'язувалися збройні сутички, особливо сильними вони були в Карпатах. Проте всі сутички вдавалося залагоджувати і вони не переросли в ширше протистояння. В 1944 р. із відступом угорської армії потреба взаємної співпраці обох сторін ще більше зростає. Відступаюча армія потребувала людей, що могли провести її безпечними дорогами, українські ж повстанці потребували зброї для протистояння окупанту, що повертався.

Нові геополітичні обставини, що склалися в Європі після завершення Другої світової війни, також підштовхували обидва народи до співпраці. Просування Червоної армії за відступаючою німецькою завершилося врешті створенням в Центральній та Східній Європі зони виключного військово-політичного впливу СРСР. По суті під його окупацією опинилися Польща, Чехословаччина, Румунія, Болгарія, Югославія, Угорщина. За нових обставин керівництво українського визвольного руху вирішило робити основний наголос у розбудові антитоталітарного фронту поневолених народів на ново-загарбані країни цього регіону. На думку провідних діячів ОУН та УПА, поляки, чехи, словаки, румуни, угорці, що ще зовсім недавно мали власні держави і проливали кров у боротьбі з коричневим окупантом, мають стати їх головними союзниками у боротьбі із червоним імперіалізмом. Для залучення цих народів до спільного фронту проводилася широка пропагандистська кампанія, метою якої було довести імперіалістичну суть політики СРСР та її загрозу для народів Центрально-Східної Європи, а також довести, що єдиним ефективним засобом протистояння є участь у демократичній, антитоталітарній революції. В рамках цієї кампанії серед населення загрозованих народів поширювано листівки, брошури та іншу пропагандистську літературу українського підпілля, організовувалися рейди повстанців теренами країн цього регіону. Найбільше таких акцій було проведено у Польщі, Чехословаччині та Румунії. На жаль, немає ширшої інформації, чи аналогічні акції проводилися із населенням Угорщини. На разі не виявлено якихось спеціальних листівок, звернених до угорського народу (як це мало місце із поляками, чехами, словаками), чи перекладів угорською мовою вже відомих пропагандистських матеріалів. Немає також детальної інформації, чи проводилися угорськими теренами пропагандистські рейди УПА. Один із повстанських документів, звіт "УПА-Захід на третьому етапі", серед інших пропагандистських рейдів теренами сусідніх держав вказує і на рейд в Угорщину, проте не подає ширшої інформації про нього¹⁴. Логіка підказує, що такі рейди мали б відбуватися, зокрема через терени Закарпаття, куди досить часто заходили рейдуючі відділи УПА. Але поки не маємо жодного документу про проведення чи підготовку такої акції, не можемо твердити, що така акція відбулася.

Все ж з певністю можна стверджувати, що ідеї, за які боролися українські повстанці знайшли свій відгук в душах угорського народу. Яскравим прикладом цього є угорська революція 1956 р., яку можна вважати продовженням антитоталітарної боротьби поневолених народів Центрально-Східної Європи, започаткованої членами ОУН та вояками УПА.

¹⁴ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 33 – С. 55.